

Invasie van Witkopstaartmezen in het najaar van 2010

Willem-Jan Fontijn

Al vroeg in de herfst van 2010 werden trek-tellers aangenaam verrast door grote aantallen IJsgorzen, Pestvogels en Gaaien, enige tijd later gevolgd door onder andere veel Vinken, Kepen en Zanglijsters (Hustings et al. 2010). In het kielzog van deze vogels tekende zich vanaf half oktober een invasie van Witkopstaartmezen af.

Alleen al in oktober en november werden ruim 600 exemplaren gemeld vanuit heel Nederland (Van den Berg & Haas 2010). Hoewel het merendeel van de vogels vooral op de Waddeneilanden en langs de Noord- en Zuid-Hollandse kust werd gezien, had ook Groningen een mooi aandeel in de invasie.

In dit artikel worden de waarnemingen van Witkopstaartmezen in de provincie Groningen van het afgelopen najaar opgesomd, waarbij vooral de nadruk ligt op de periode oktober-november 2010. Omdat er in de *Gors* nog niet eerder een artikel over deze ondersoort verscheen, wordt er ook aandacht besteed aan onder andere de herkenning en enkele oude waarnemingen.

Herkenning

Ondanks dat de Witkopstaartmees *Aegithalos caudatus caudatus* een opvallende verschijning is, blijkt het in het veld vaak een moeilijk te determineren ondersoort. Problemen worden vooral veroorzaakt door 'witkoppige' Staartmezen van 'onze' ondersoort *europaeus* die in sommige gevallen bedrieglijk veel op zuivere Witkopstaartmezen kunnen lijken. Hieronder wordt kort ingegaan op de herkenning van Witkopstaartmees. Voor uitgebreide artikelen over de herkenning en het voorkomen in

Nederland wordt verwezen naar Van Dijken (1997) en vooral naar Jansen & Nap (2008). Het laatstgenoemde artikel staat ook online en is te downloaden op: [http://www.dutch-birding.nl/~dbaftp/wietze/Pagina%27s%20van%20DB%2030\(5\)2008.pdf](http://www.dutch-birding.nl/~dbaftp/wietze/Pagina%27s%20van%20DB%2030(5)2008.pdf)

Zoals gezegd is de determinatie niet eenvoudig. Uit het uitgebreide (balgen)onderzoek van Jansen & Nap (2008) is gebleken dat er eigenlijk maar één kenmerk is dat diagnostisch is voor een Witkopstaartmees: een geheel ongevlekte, zuiver witte kop. Er zijn nog wel enkele andere kenmerken die veel Witkopstaartmezen vertonen, maar deze kunnen ook voorkomen bij vogels met intermediaire kenmerken en zijn dus op zichzelf niet diagnostisch. Deze ondersteunende kenmerken zijn (in vergelijking met een *europaeus* Staartmees): 1) wittere onderdelen, 2) tertials met bredere witte randen, 3) veel wit op de mantel, 4) witte toppen aan de middelste dekveren, 5) een langere staart bij sommige vogels en 6) de combinatie van een geheel witte kop met een scherp afgesneden zwarte nekband (Jansen & Nap 2008). Een deel van de hierboven genoemde kenmerken is goed te zien op de verschillende figuren in dit artikel, met bijvoorbeeld op figuur 1 de mooie, zuiver witte kop en op figuur 2 onder andere de scherpe afscheiding tussen de witte kop en de zwarte nekband.

In de populatie Staartmezen die in onze regio voorkomt is dus een (soms aanzienlijk) percentage vogels aanwezig dat intermediaire kenmerken vertoont. Van alle tot juli 2008 ingevoerde foto's van Staartmezen op waarneming.nl was circa 2% witkoppig (Jan-

**Figuur 1. Witkopstaartmees – Eemshaven
31 oktober 2010**

**Figuur 2. Witkopstaartmees – Eemshaven
31 oktober 2010**

sen & Nap 2008). Volgens Glutz & Bauer (1993) kan het percentage zelfs oplopen tot 10% (Van Dijken 1997). Deze witkoppige Staartmezen laten onderling ook weer een grote variatie in het verenkleed zien. Bij veel van zulke Staartmezen is vooral de tekening van de zwarte zijkruintreep variabel, met bijvoorbeeld vogels met een wat smallere, maar duidelijk zichtbare zijkruintreep, of vogels waarbij deze streep in meer of mindere mate vervaagd is, tot vogels waar de kop bijna helemaal wit lijkt te zijn en de zijkruintreep gereduceerd is tot een paar zwarte vlekjes. Meestal kunnen zulke vogels als witkoppige Staartmees gedetermineerd worden omdat ze andere, ondersteunende kenmerken van Witkopstaartmees missen. Er zijn echter ook witkoppige Staartmezen die niet of nauwelijks van een zuivere Witkopstaartmees te onderscheiden zijn. Zulke vogels vertonen naast een bijna geheel witte kop bijvoorbeeld ook een scherpe afspiegeling tussen kop en nekband en hebben zeer witte onderdelen en veel wit op de mantel en in de vleugels. Deze vogels lijken daar-

door zo sprekend op een Witkopstaartmees dat goede foto's onontbeerlijk zijn voor de determinatie. Voorbeelden van witkoppige Staartmezen zijn onder andere te vinden in Jansen & Nap (2008) en in de fotogalerij op de website van Avifauna.

Verspreiding en voorkomen

Witkopstaartmees is een broedvogel van Noordoost-Europa, van Fennoscandiavië, met in Denemarken een gemengde broedpopulatie met *europaeus*, via Noord-Duitsland en Polen (beide ook met gemengde populaties) verder naar het oosten tot China en Japan aan toe (Jansen & Nap 2008). De Scandinavische broedvogels zijn echte standvogels; bij Falsterbo worden ze bijvoorbeeld maar zeer zelden op trek gezien. Bij invasies in de richting van Noordwest-Europa zijn dan ook meestal vogels uit het oosten betrokken, maar deze komen vaak niet veel verder dan de Baltische staten en Polen (Van Dijken 1997). Zo kwam bijvoorbeeld van de honderden terugmeldingen van ooit in Estland geringde vogels er nooit

één verder westelijk dan Noord-Polen. Het mooiste bewijs voor de oostelijke herkomst werd geleverd door de terugvangst van een vogel in de Grootte Peel (Noord-Brabant) op 2 november 2010. Deze vogel droeg een ring uit Litouwen en bevond zich in een groep van in totaal dertien Witkopstaartmezen. De massale invasie van 2010 verspreidde zich over een groot deel van Europa en was niet alleen goed merkbaar in Oost-Europa, waar grote aantallen werden gezien en geringd, maar bracht zelfs vogels naar Frankrijk en Italië (Hustings et al. 2010). Eerdere invasies vonden onder andere plaats in 1992, toen alleen al op één ringstation in Finland 2200 vogels werden geringd (Van den Berg 1992).

In Nederland blijkt op basis van het artikel van Jansen & Nap dat Witkopstaartmees eigenlijk ronduit zeldzaam is. Hoewel er vrijwel jaarlijks vogels worden gemeld, lijkt het er volgens deze auteurs op dat door onder andere de onbekendheid met diagnostische kenmerken en een verkeerd beeld van het voorkomen – de ondersoort is zeer zeldzaam in bijvoorbeeld België en Groot-Brittannië en (grootschalige) verplaatsingen lijken minder vaak voor te komen dan gedacht – het aantal Witkopstaartmezen overschat wordt. Na alle waarnemingen, foto's enzovoort bestudeerd te hebben, komen zij tot een kort lijstje van slechts van 15 gevallen van in totaal 56 exemplaren. De overige waarnemingen zijn niet of onvoldoende gedocumenteerd en worden daardoor niet acceptabel geacht (Jansen & Nap 2008). Bij sommige van deze waarnemingen gaat het echter om grote(re) groepen witkoppen, wat kan duiden op een noordelijke herkomst. Zo werden bijvoorbeeld tijdens het invasiejaar 1992 onder andere groepen van circa 10, 20 en 30 gezien (Van Dongen et al. 1992), maar helaas zijn daar geen foto's van gemaakt. Het afgelopen najaar begon in Nederland de invasie op 14 oktober met vijf vogels nabij Barneveld (bron: waarneming.nl) en uiteindelijk liepen de aantallen op tot ruim boven de 600, met alleen al minstens 400 exemplaren langsvliegend bij diverse telpos-

ten (periode oktober-december) en waren er zo'n 70 vangsten. Verder werden gedurende de invasie vogels uit alle provincies gemeld met af en toe zeer opvallende waarnemingen, zoals op 7 december 2010 toen in het Rembrandtpark in Amsterdam 44 exemplaren werden geteld (Slaterus & Van der Spek 2011).

Waarnemingen in de provincie Groningen in 2010/2011

De waarnemingen die in tabel 1 zijn opgenomen zijn voornamelijk afkomstig van diverse websites, waaronder www.lauwersmeer.com, www.avifaunagroningen.nl, trektellen.nl en waarneming.nl. Op enkele dubbeltellingen na (o.a. in de Indische Buurt) worden alle waarnemingen in oktober en november genoemd. Omdat in de maanden daarna de 'echte' trektijd voorbij is en de aantallen zich inmiddels min of meer lijken te stabiliseren, wordt er van die maanden alleen een selectie van waarnemingen gegeven, bijvoorbeeld van nieuwe plekken of grote(re) aantallen.

De invasie begint in Groningen met een waarneming in Nuis op 18 oktober waar een viertal Witkopstaartmezen in een groepje met gewone Staartmezen kortstondig in een tuin verblijft. Deze datum valt kort na het begin van de invasie toen vanaf 16 oktober voornamelijk op Vlieland en Schiermonnikoog veel vogels werden gezien. Vervolgens duurt het tot eind oktober voor de volgende waarnemingen worden gedaan maar dan komt de invasie in Groningen ook goed op gang. Tijdens de laatste dagen van oktober worden langs de Noordkust groepjes (van soms aanzienlijke omvang) gezien die af en toe gewoon van zee komen binnenvliegen. Vooral 31 oktober is een topdag, waarbij alleen al in de Eemshaven waarschijnlijk zo'n 30 vogels aanwezig zijn. In de eerste decade van november worden nog steeds groepjes doortrekkers gezien, maar vanaf de tweede helft van november worden de aantallen geleidelijk minder en lijkt van een massale binnenkomst geen sprake meer te zijn. Vanaf eind november

Datum	Aantal	Plaats	Bijzonderheden
18 oktober 2010	4	Nuis	
29 oktober 2010	11	Lauwersoog	bij de haven
30 oktober 2010	5	Termunterzijl	vanuit zee overvliegend
31 oktober 2010	15	Eemshaven	parkeerplaats Kamstra
31 oktober 2010	5	Eemshaven	overvliegend bij de telpost
31 oktober 2010	3	Eemshaven	vangsten, in de singel op Oost
31 oktober 2010	7-15	Eemshaven	in de singel op Oost, waarschijnlijk 15 ex.
31 oktober 2010	3	Lauwersoog	minimaal drie nabij de jachthaven
1 november 2010	5	Delfzijl	Eemshotel
1 november 2010	12	Sellingen	groep geheel uit Witkoppen bestaand
2 november 2010	7	Lauwersoog	Jachthaven
3 november 2010	1	Lauwersoog	Robbenoort
6 november 2010	1	Stadskanaal	
7 november 2010	10	Groningen	in de wijk Gravenburg
9 november 2010	12	Nieuwolda	
12 november 2010	3	Haren	Biologisch Centrum
12 november 2010	1	Lauwersmeer	Zomerhuisbos
16 november 2010	1	Lauwersmeer	Ballastplaatbos, met foto en aluminium ring
16 november 2010	4	Haren	Rijksstraatweg
17 november 2010	1	Groningen	Parkweg, met foto
18 november 2010	1	Groningen	Boutenspad, mogelijk dezelfde als op de 17e?
19 november 2010	max. 5	Groningen	Indische Buurt, tot ver in januari aanwezig
20 november 2010	2	Groningen	in de wijk Selwerd
20 november 2010	4	Sellingen	
21 november 2010	2	Delfzijl	in de wijk Fivelzicht
27 november 2010	1	Sellingen	
28 november 2010	1	Groningen	Selwerd, zelfde plek als 20 november
30 november 2010	1	Groningen	Plantsoenbuurt
30 november 2010	max. 4	Midwolderbos	meerdere waarnemingen tot in maart
2 december 2010	1	Leek	
4 december 2010	2	Winschoten	Hofstraat
18 december 2010	1	Sellingen	
5 januari 2011	4	Haren	Zernikecollege
7 januari 2011	11	Delfzijl	met foto, nabij Delfzicht
23 januari 2011	1	Uithuizermeeden	
7 februari 2011	1	Noordlaarderbos	
8 februari 2011	3	Stadskanaal	met foto, twee op 15 februari
12 februari 2011	1	Winsum	
25 februari 2011	1	Veelerveen	langs de 3e Dalweg
4 maart 2011	3	Noordlaarderbos	
5 maart 2011	6	Groningen	Schilderswijk

Tabel 1. Waarnemingen van Witkopstaartmezen in Groningen van oktober 2010 tot en met begin maart 2011.

Datum	Aantal	Plaats	Bijzonderheden
21 oktober 2005	19	Rottumerplaat	met foto, Jansen & Nap (2008)
22-26 december 2005	10	Hoornse Dijk	met foto, één vogel in Jansen & Nap (2008)
21-22 december 2008	1	Pieterzijl	met foto, in <i>Grauwe Gors</i> 37: 63

Tabel 2. Overzicht van waarnemingen uit de periode voor 2010.

worden er nog nauwelijks groepjes zuivere Witkopstaartmezen gezien en begint er langzaam vermenging op te treden met groepjes gewone Staartmezen. Bovendien begint het probleem van de dubbeltellingen een rol te spelen. Vaak worden op nagenoeg dezelfde plaatsen gedurende langere tijd Witkopstaartmezen gemeld. Vooral in en rond de stad Groningen wordt door de vele vogelaars goed op Staartmezen gelet en met name in de Indische Buurt, Selwerd, de Plantsoenbuurt en het zuidelijk deel van de stad worden vaak groepjes en/of individuen gezien. Later in het jaar en in 2011 lijken ook op andere plaatsen in de stad en onder andere in Haren, Delfzijl en de wijde omgeving van Lauwersoog regelmatig

terugkerende vogels te worden gezien, soms zelfs op vetbollen in tuinen. Het is van al deze waarnemingen bijna onmogelijk om vast te stellen of het hier om 'nieuwe' of om rondtrekkende vogels gaat.

Het bepalen van een exact aantal voor Groningen is dus moeilijk in te schatten door zowel determinatieproblemen als rondzwerfende vogels (dubbeltellingen). Bij meldingen van groepjes Witkopstaartmezen zal de determinatie meestal geen probleem zijn. Op waarneming.nl bijvoorbeeld wordt bij een groepje van drie of meer vogels de waarneming automatisch goedgekeurd omdat er bij zo'n aantal van uit kan worden gegaan dat het zuivere Witkopstaartmezen

Witkopstaartmees – Eemshaven-Oost – 31 oktober 2010

betreft. Bij waarnemingen van één of twee vogels, al dan niet in een groep gewone Staartmezen, kan het ook om witkoppige Staartmezen gaan. Bij een behoorlijk aantal van zulke waarnemingen staan op waarneming.nl foto's en/of goede beschrijvingen en af en toe wordt ook daadwerkelijk melding gemaakt van witkoppige Staartmezen. Het lijkt er dus op dat veel vogelaars inmiddels bekend zijn met de problematiek en goed opletten. En over het algemeen kloppen deze waarnemingen dan ook.

Enigszins gecorrigeerd voor dubbeltellingen worden in oktober en november minimaal 132-140 exemplaren gezien, gevolgd door nog eens 35 exemplaren tot en met begin maart 2011 (zie tabel 1). Hoe groot het werkelijke aantal Witkopstaartmezen is dat in Groningen is waargenomen, is dus lastig te zeggen, maar een aantal van ruim 200 vogels is waarschijnlijk een heel aardige schatting.

Eerdere waarnemingen in Groningen

Wanneer je de nodige literatuur en vooral de databases van diverse websites doorzoekt dan kom je een behoorlijk aantal waarnemingen tegen van Witkopstaartmezen. Van het overgrote deel van deze waarnemingen is echter nauwelijks enige documentatie beschikbaar (bijvoorbeeld een gedetailleerde beschrijving of goede foto's) waardoor witkoppige Staartmezen praktisch niet uit te sluiten zijn. Gezien de zeldzaamheid van Witkopstaartmees, zeker buiten invasies om, zal een groot deel van de meldingen dan ook betrekking hebben op witkoppige Staartmezen. Het is daarom waarschijnlijk het beste om ook voor Groningen het 'strengere' lijstje in Jansen & Nap (2008) te volgen en er blijven dan maar twee waarnemingen over. Later volgt dan nog de fraai gefotografeerde vogel in Pieterzijl (zie tabel 2). Overigens moet aangetekend worden dat Jansen & Nap van het geval langs de Hoornse Dijk maar één vogel 'aanvaard' hebben (er is slechts één vogel gefotografeerd), maar het betrof een groep van minstens tien exemplaren die allemaal de juiste kenmerken bezaten (Martijn Bot, Marnix Jonker pers. obs.).

Hoewel de meeste waarnemingen dus onvoldoende gedocumenteerd zijn, zijn er echter nog wel enkele gevallen het vermelden waard en die heel goed op Witkopstaartmezen betrekking zouden kunnen hebben. Zo wordt bijvoorbeeld in *Vogels van Groningen* (Boekema et al. 1983) melding gemaakt van groepen van acht (op 15 februari 1974 in Winschoten) en vier (op 14 november 1976 in Haren). Van recentere datum is een waarneming van een uniforme groep van twintig Witkopstaartmezen kortstondig gezien bij Hoogwatum op 11 november 2001. Zo'n grote groep kan eigenlijk alleen maar uit zilver Witkopstaartmezen bestaan. Tijdens het najaar van 2003 werden op verschillende plekken in het Noord-Nederland groepjes Witkopstaartmezen gemeld, waaronder vijf vogels in de Eemshaven op 30 oktober en drie vogels in Lauwersoog op 1 november. Foto's van het bekende groepje van zes zilver Witkopstaartmezen uit Makkum, dat daar van november 2003 tot 18 januari 2004 aanwezig was en door veel vogelaars werd bezocht, en foto's van andere waarnemingen uit de periode oktober 2003-maart 2004 lijken erop te wijzen dat de aantallen hoger waren dan normaal (Jansen & Nap 2008). Verder is er nog een redelijk goed gefotografeerde vogel uit Lauwersoog op 11 december 2004. De vogel ziet er prima uit voor een Witkopstaartmees maar helaas zijn de foto's net niet goed genoeg om te zien of de kop geheel ongevekte wit is. Deze waarneming is daarom niet opgenomen in Jansen & Nap (2008) (Justin Jansen pers. med.). Ook verbleef er op 21-29 januari 2006 een groepje, met meldingen variërend van drie tot zes exemplaren, tussen de vele Staartmezen op het Selwerderhof. Een van deze vogels werd gefotografeerd en deze lijkt een geheel witte kop te hebben. Andere meldingen, bijvoorbeeld van kleine groepjes (3-5 ex.) op doortrek langs de Noordkust, zijn eveneens interessant, maar hier speelt helaas het gebrek aan documentatie weer een rol.

Dankwoord

Albert-Erik de Winter wordt bedankt voor informatie over de vangsten in de Eems-

haven en het beschikbaar stellen van de foto. Justin Jansen wordt bedankt voor aanvullende informatie over enkele waarnemingen.

Literatuur

- van den Berg, A.B. 1992. *Recent WP reports. Dutch Birding* 14: 230-233.
- van den Berg, A.B. & M. Haas 2010. *WP reports. Dutch Birding* 32: 404-422.
- Boekema, E.J., P. Glas & J.B. Hulscher 1983. *De vogels van de provincie Groningen. Groningen.*
- van Dijken, K. 1997. *Herkenning van Witkopstaartmees in Nederland. Taxon* 1:10-14.
- van Dongen, R.M., H. Gebuis & P.W.W. de Rouw 1992. *Recente meldingen. Dutch Birding* 14: 234-238.
- Glutz von Blotzheim, U.N. & K.M. Bauer 1993. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas* 13/1. Wiesbaden.
- Hustings, F., A. Boele & G. Troost 2010. *Najaar 2010 vol trektelverrassingen. SOVON-Nieuws* 23 (4):18-19.
- Jansen, J.J.F.J. & W. Nap 2008. *Identification of White-headed Longtailed Bushtit and occurrence in the Netherlands. Dutch Birding* 30: 293-308.
- Slaterus, R. & V. van der Spek 2011. *Recente meldingen. Dutch Birding* 33: 61-71.
- Websites: www.lauwersmeer.com, www.avifaunagroningen.nl, trektellen.nl en waarneming.nl.

Vliegen op de automatische piloot: Houtduif en Spreeuw

Johan & Marry van Klinken

De februaristorm van 2011 velde de dikke zijtak van de fraaie gevorkte berk. Die zijtak was al wekenlang de vaste landingsplek voor een paartje Houtduiven. Ze vlogen er steeds rechtstreeks naar toe om, na even rondgekeken te hebben, in onze tuin op de voerplaats te gaan foerageren. Maar nu: ... weg vaste landingsplaats. Maar met een kennelijk automatische komen ze weer aanvliegen, zien niets, willen gaan zitten, maar zakken naar beneden, vleugelklappend van verbijstering.

Met een antropomorfisme en een bekend verhaal: iemand wil in zijn of haar vertrouwde omgeving zonder te kijken gaan zitten op de vertrouwde stoel. Maar, oh schrik, iemand anders had de stoel even verzet. Het paartje Houtduiven was ook nog hardleers. Ze hebben zich nog meerdere

wkeren dezelfde schrik op de hals gehaald door weer lijnrecht naar exact dezelfde plaats van de oude berkentak te vliegen. Een opvallend schouwspel van frustratie, gezien vanuit onze huiskamer.

We herinneren ons hetzelfde van een vorige strenge winter met sneeuw en ijsbedekking. Toen was het een klein groepje van naar ons idee verkleumde Spreeuwen dat nog probeerde te overwinteren, misschien een stuk of vier. Ze kwamen ook van ergens uit de buurt regelmatig rechtstreeks aangevlogen om te foerageren op een plat voederplateautje. Toen dat plateautje op een dag twee meter verplaatst was, zagen ze kennelijk niets van die verandering. Ze wilden zonder te kijken landen op de vertrouwde plek, maar zakten wild fladderend in een 'gat', in het niets. Ook zij waren hardleers